

Veljko VLAHOVIĆ

NEKI ASPEKTI BORBE ZA ISTINU O OSLOBODILAČKOM RATU I REVOLUCIJI NAŠIH NARODA

Ponekada izgleda da je o narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji naroda Jugoslavije napisano dosta i da su osvijetljeni najbitniji aspekti rata i revolucije. To je samo djelimično tačno. Ostalo je niz zbivanja, činjenica i podataka nedovoljno sistematizovanih, neproučenih, neocijenjenih, da posla ima za plejade historičara, politikologa i publicista. To se, uostalom, dešavalo sa svim velikim, autohtonim revolucijama. Na njih se naučnici neprekidno vraćaju i vraćaće se. To će biti i sa našom revolucijom.

Pošto sam u toku narodnooslobodilačkog rata, rukovodeći radom Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« od novembra 1941. godine bio neprekidno angažovan u naporima za afirmaciju istine o našem ratu i revoluciji i napisao i objavio nekoliko hiljada stranica bilježaka, komentara i drugih tekstova, cilj mi je da makar i fragmentarno, koristeći sačuvane materijale, ukažem na neka zbivanja koja su manje poznata našoj javnosti, a mogu predstavljati određeni interes za dalje proučavanje puteva i teškoća prodiranja istine o ratnim i revolucionarnim zbivanjima u Jugoslaviji.

Poznato je da svaka oružana revolucija — neka manje, neka više — ne samo što u krvi kuje svoju sopstvenu pobjedu, što oko sebe plete legendu koja je u jeku zbivanja događaja daleko manje

legenda, a više oskudnim riječima izražena stvarnost, već mora da se bori da dokaže da je ona zaista društvena potreba i neminovnost, da je tu, živa, prisutna, da je zaista revolucija. Pa ipak, ni jedna revolucija kao naša nije morala to da dokazuje u tolikoj mjeri. Svi njeni protivnici, od Hitlera i Musolinija, od Nedića, Draže Mihailovića, Pavelića i Rupnika, pa preko jugoslovenske vlade u izbjeglištvu, njenog propagandnog aparata i njenih mnogobrojnih prijatelja, preduzimali su prvih godina rata sva moguća sredstva da se istina o borbi u Jugoslaviji sakrije ili falsifikuje. Protivnici naše revolucije postavili su sebi zadatak ne samo da je u krvi uguše i oružjem potuku, već i da je negiraju da postoji, a pošto to ipak nijesu mogli, onda su je prećutkivali, bagatelisali, iskrivljavali i falsifikovali istinu o njoj.

Hitlerovo i Musolinijevo držanje i držanje njihovih najamnika ne traži mnogo objašnjenja, iako je i ono za proučavanje ne samo interesantno već i potrebno. Međutim, daleko je složenije proučavanje odnosa prema našem oslobodilačkom ratu glavnih saveznika iz antihitlerovske koalicije. Tom pitanju je posvećeno dosta napisa, ali na cjelovitije studije se još čeka. Ti odnosi će u cjelini biti rasvijetljeni tek onda kada se otvore sve arhive iz ratnih godina, jer je danas samo jedan dio dostupan javnosti i naučnim proučavanjima.

Razgovarajući 1952. godine u Njujorku, u Ujedinjenim nacijama sa Idnom, tada ministrom spoljnih poslova britanske vlade, koji je to bio i u toku rata, upitao sam ga za mišljenje o uzrocima držanja saveznika prema našem oslobodilačkom pokretu, naročito u toku prve dvije godine rata. Naveo je dva razloga: politički odnos između velikim savezničkim silama tek su se stvarali u toku rata. Bili su stalno opterećeni sumnjama i nepovjerenjem. Drugo, politički ciljevi rata i poslijeratnog uređenja svijeta tek su mogli da se formulišu u uslovima kada se stvorila sigurnost o vojnoj pobjedi nad Hitlerom. Ovo svakako nije potpuni odgovor na postavljeno pitanje. To mogu biti samo komponente o kojima treba voditi računa kada se traži cjelovitiji odgovor. Međutim, osnovni razlog za odnos prema našem oslobodilačkom ratu treba tražiti u okviru činjenice da to nije bio samo oslobodilački, već i revolucionarni rat, koji je iz temelja mijenjao društvenu strukturu stare Jugoslavije i kao takav mogao je da vrši dalekosežniji uticaj i na druge porobljene narode. Zbog toga nije ni čudo što su konzervativne snage u zapadnim demokratskim zemljama zauzele poznati stav, koji je mogla promijeniti samo snaga i veličina naše borbe. Što se tiče Staljina, mislim da je za njega bio karakterističan stav da je na partizanski pokret gledao kao na snagu diverzije u Hitlerovoj pozadini, koja

time pomaže Crvenoj armiji. Pored toga, on nije vjerovao u revolucionarnu snagu masa i sposobnost ma koje komunističke partije u Evropi da organizuje mase na oružanu borbu ne samo za oslobođenje od okupatora već i za socijalističku revoluciju.

U takvim uslovima, kada se još uzme u obzir i činjenica da su se iz porobljene Evrope, koja je stenjala pod Hitlerovom čizmom, teško probijale autentične informacije, snage koje su bile protiv ma kakvih društvenih promjena, za očuvanje predratnog »status quo-a«, ulagale su sve moguće napore da pravo lice naše revolucionarne borbe unakaze, da istinu falsifikuju, cenzurišu ili pogrešno interpretiraju, a prije svega da pred svijetskom javnošću sakriju istinski obim i značaj oružane borbe u našoj zemlji, njenu snagu i odlučnost, njenu kalvariju.

Jedino u takvim uslovima kampanja protiv oslobodilačke borbe naših naroda mogla je duže vremena da prikrije njenu snagu, suštinu i veličinu, čak i da krade njene uspjehe i pobjede, pripisujući borbu protiv okupatora četnicima i Draži Mihailoviću. U takvim uslovima ona je mogla privremeno da ostavlja dublje tragove, naročito kod neupućenih i površnih posmatrača, tako da su i poneki dobronamjerni ljudi i progresivne ličnosti naivno upadali u mrežu izatkanu od laži, kleveta i najgrubljih falsifikata.

Moram reći da kada je »Slobodna Jugoslavija« jedanaestog novembra 1941. god. u 21 sat i 15 minuta prvi put najavila svoje postojanje i od tog dana neprekidno prenosila istinu o nepokorenim narodima Jugoslavije, prateći druga Tita kroz surove okršaje na Drini i Neretvi, na Sutjesci i Grmeču, upoznajući našu i svjetsku javnost sa njegovim istorijskim riječima na Prvom i Drugom zasjedanju Antifašističkog Vijeća Narodnog Oslobođenja Jugoslavije u Bihaću i Jajcu nijesam mogao ni pretpostaviti na kakve ću sve teškoće naići u borbi za istinu.

Na te dane je »Borba« u oslobođenom Beogradu povodom trogodišnjice rada »Slobodne Jugoslavije« — podsjećala iz novembra 1944. godine slijedećim riječima:

»Njemački i italijanski okupatori prosipali su krv po našoj zemlji i pretvarali je u zgarište i ruševine. Izdajnici Nedić, Ljotić, Pavelić, Natlačen i drugi proglašavali su svoju službu neprijatelju spasavanjem naroda. Podli izdajnik Draža Mihailović baš tih dana počeo je aktivno da se bori protiv narodnooslobodilačkog pokreta i da na sve strane stvara sporazume s okupatorima i domaćim fašistima. Kukavna klika izbjeglica klevetala je borbu naroda u Jugo-

slaviji i varala svjetsku javnost legendom o Draži Mihailoviću. Podivljale fašističke snage sa svih strana nasrtale su na ustanak, na oslobodilački pokret i partizanske odrede. U te dane javila se »Slobodna Jugoslavija« i ona je postala ubrzo ono što nije uspjela ni jedna radio-stanica na svijetu, ne samo pokretač, ne samo bojna truba, ne samo glasilo nego do izvjesne mjere i ozbiljna pomoćna snaga u organizovanju borbe.

To su bili dani herojske epopeje Užica, dani Kadinjače, dani širenja ustanka o kome sam imao dosta maglovite predstave, jer u to vrijeme informacije kojima su raspolagali u Kominterni do mene nijesu dolazile.

Tih dana nije mi ništa drugo preostajalo nego da preko raznih svjetskih agencija, raznih listova i časopisa, raznih radio-stanica pažljivim čitanjem pokušam da iz oskudnih mozaika dobijem koliko-toliko realniju sliku zbivanja u Jugoslaviji. Sjećam se kako sam u decembru 1941. godine nabasao na jedan dosta opširan članak u italijanskom fašističkom listu »Korijere dela Sera« koji je donio detaljan — i moram reći prilično objektivan — prikaz bitke na Pljevljima.

Dosta bogat izbor informacija o borbama u našoj zemlji mogao se dobiti praćenjem okupatorske i kvislinške štampe. U tom pogledu isticao se »Donau Ceitung«, koji je na njemačkom jeziku izlazio u Beogradu, zatim Nedićevo »Novo vreme«, Pavelićeva »Nova Hrvatska«, razni časopisi, kao što je to bio »Ustaša« i niz drugih.

Štampu sam dobijao skoro redovno preko Turske u razmaku od sedam do deset dana. Informacije koje su se u toj štampi mogle naći naročito su bile značajne za one odrede i jedinice koje duže vremena nijesu imale direktne veze sa Vrhovnim štabom. U Srbiji to je naročito bilo važno za jug — Kopaonik — Jastrebac — Toplica — Kukavica — sve do sredine 1942. godine. U izvještaje Vrhovnog štaba, uvrštavao sam jedinice i odrede sa tih područja, osjećajući unaprijed koliku će radost kod boraca izazvati samo pominjanje njihovog odreda. To se isto dešavalo više puta i sa borbama u Srebru, zatim sa diverzijama na željeznicama, naročito sa akcijama Ilije Gromovnika i njegovih diverzanata.

Naveo bih nekoliko primjera. Prvih mjeseci (sve do sredine februara 1942. godine) nijesam dobijao nikakvu direktnu informaciju. U tom periodu sam daleko više koristio kvislinšku štampu. Tako je, na primjer, Pavelićeva »Nova Hrvatska« u nedjeljnom broju od 28. prosinca 1941. godine objavila da se s važnošću odmah pa do

daljnje odredbe obustavlja cjelokupan promet na pruzi šumske željeznice Zavidovići — Olovo. Meni je bilo jasno zbog čega je promet obustavljen.

Ili druga obavijest u istom broju. »S važnošću odmah pa do daljnje odredbe obustavlja se cjelokupan promet na dijelu pruge južno od isključivo postaje Zavala u pravcu Dubrovnika, Cavtata i Trebinja.

Usputne pošiljke imaju se zadržati i staviti pošiljačima na raspolaganje«.

Iz napisa zapovjednika zrakoplovstva Vlada Krena, objavljeno 1941. godine u božićnjem broju »Nove Hrvatske«, jasno se vidjelo da su Pavelićeve posade u Višegradu, Goraždu, Rogatici, Vlasenici, Srebrenici opkoljene i da ih snabdjeva avijacija hranom i municijom. U napisu se moglo pročitati i slijedeće: »U ovim borabama zrakoplovstvo je pretrpilo i gubitke na ljudima i strojevima«.

»Novo vreme« od 14. decembra 1941. pisalo je o snabdijevanju Užica lijekovima iz Beograda. »Utvrđeno je da su u Užicu za vrijeme vladavine komunista doneti i lekovi izvan teritorije na kojoj su oni bili. Za neke lekove pozitivno je utvrđeno da su donošeni iz Beograda« — piše »Novo vreme« i nastavlja: »sada je povedena istraga da se utvrdi ko je dolazio u Beograd, i ko je održavao veze i sa Beogradom i sa cijelom teritorijom na kojoj su bili komunisti.«. Ovakve informacije — iako na prvi pogled sitne — bile su dragocjene za rad radio-stanice.

O veličini borbi oko Užica mogla se donekle dobiti slika iz podatka objavljenog u »Novom vremenu« od 4. januara 1942. godine da je kroz užičku bolnicu, otkako su bolnicu preuzeli partizani, prošao 931 pacijent. »Najveći deo bili su teški ranjenici«.

Kvislinške novine su donosile i brojne podatke o teroru, strijeljanju, smrtnim presudama.

Tako je »Novi list« od 24. X 1941. godine objavio imena i podatke za sedmoricu »strijeljanih komunista u Osijeku«, a takođe obavjest da je prijeki sud u Osijeku osudio na smrt strijeljanjem još šest komunista nad kojima je takođe izvršena smrtna kazna«.

»Hrvatski narod« — od 1. studenog 1942. godine objavio je spisak od 22 pripadnika njemačkih oružanih snaga, koji su »sahranjeni u hrvatskoj zemlji, ispunjavajući svoj veliki poziv«. Među njima su i piloti Erih Ebenštajher i Franc Pfeifer, ubijeni 30-og oktobra 1941. na uglu Zvonimirove i Rusanove ulice.

»Hrvatski narod« od 7. I 1942. opet javlja da je na putu između Tuzle i Doboja poginulo 11 ustaša i donosi njihova imena i osnovne

biografske podatke. Uopšte okupatorske novine su često objavljivale imena i vijesti o sahranama poginulih, tako da se mogla dobiti dosta pregledna slika krajeva u kojima se vode borbe.

Kasnije kada su počele redovno da stižu depeše iz Vrhovnog štaba pisanje okupatorske štampe služilo je samo kao dodatni izvor informacija.

Zanimljivo je bilo da su pojedini kvislinški listovi i časopisi pisali o »Slobodnoj Jugoslaviji« kao da se nalazi sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske. Časopis »Ustaša« je u nekoliko navrata pisao kako se ta stanica nalazi sa drugom Mošom Pijade.

Iz kvislinške štampe moglo se izvući i niz drugih materijala i podataka koji su rječito govorili o izdaji takozvane nacionalne vlasti.

Da navedem samo kao primjer podatke o Pavelićevim odlikovanjima do kraja 1943. godine koje sam takođe koristio kao ilustraciju služenja strancima. Tako je dobilo:

»Željezni trolist«	476 stranaca 341 Hrvat
»Krunu kralja Zvonimira«	5144 stranaca 2691 Hrvat
»Viteški orden«	344 stranaca 144 Hrvata

Ukupno do kraja 1943. godine odlikovano je oko 6.000 stranaca, a preko 3.000 Hrvata. Ovakvi podaci su veoma riječito govorili o karakteru »nezavisnosti« — »Nezavisne države Hrvatske«.

April 1942. godine predstavlja početak intenzivnije borbe da se u inostranstvu plasiraju materijali koji počivaju na autentičnim izvještajima iz zemlje. Tog mjeseca Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« počela je redovnije da dobija depeše koje je drug Tito slao »Dedi« — Dimitrovu. U tim depešama sukcesivno su davani podaci i o izdaji četnika Draže Mihailovića. Dajući depeše da iz njih koristim podatke o borbama u emisijama »Slobodne Jugoslavije«, Dimitrov mi je prenio direktivu sovjetskog rukovodstva da se Draža Mihailović ne pominje, jer je on član vlade sa kojom Sovjetski Savez održava redovne odnose i da sovjetska vlada ne smatra poželjnim da se pređe na direktni napad na jugoslovensku vladu. Pored toga postoji strahovanje da bi to sovjetskoj vladi stvorilo nove tekšoe u odnosima sa Engleskom i Amerikom zbog Jugoslavije.

U toj situaciji nije mi ostalo ništa drugo nego da ne pominjući Dražino ime ipak otpočnem kampanju protiv njegovih komandanta. Tako sam 17. aprila 1942. godine objavio prvi materijal o iz-

dajniku Baju Stanišiću i njegovim četnicima, a zatim su se postepeno redala imena četničkih komandanata Đurišića, Lašića, Jevđevića i drugih da bismo 26. juna objavili materijal o zvjerstvima četnika u Crnoj Gori i Hercegovini. Članak sam završio riječima: »Čitavoj toj razbojničkoj bandi dolazi crni petak, jer Crnogorci i Hercegovci ne praštaju izdaju i jer će uskoro ostati bez gazda, koji neće znati ni kako sebi da spasu glavu«.

Najveći odjek imala je rezolucija rodoljuba — Crne Gore, Boke i Sandžaka, koju je »Slobodna Jugoslavija« objavila jula 1942. godine i koju sam na engleskom jeziku uspio da pošaljem telegrafski preko agencije »Interkontinent njuz« štampi naših iseljenika u Sjedinjenim Državama Amerike, Latinskoj Americi i Kanadi, kao i savezničkoj štampi koja je bila spremna da takve vijesti objavljuje. To je u prvom redu bila štampa komunističkih partija u savezničkim zemljama. To je, u stvari, bio prvi prodor istine ne samo o ulozi četnika već i o držanju jugoslovenske vlade u emigraciji i o njenoj pravoj politici prema oslobodilačkoj borbi naših naroda. Ujedno sam pripremio, istina na brzinu, brošuru, koja je u septembru 1942. godine izašla u Moskvi u 100.000 primjeraka na 54 stranice pod nazivom »Jugoslavija u vatri partizanskog rata«. Redaktori »Gospolitizdata« su iz brošure izostavili pasus o ulozu Komunističke partije Jugoslavije u pokretanju oružanog ustanka i stvaranju narodnog fronta i poglavlje o izdaji Draže Mihailovića. Izostavljeno poglavlje o četnicima preko pomenute agencije uputio sam pitsburškoj »Slobodnoj reči«, koja ga je objavila 18. avgusta 1942. godine. Pretpostavljam da je to prvi originalni članak objavljen u inostranstvu o saradnji Draže Mihailovića sa okupatorom. Ne treba potejenjivati činjenicu što sam u 1941, 1942. i 1943. godini u štokholmskom »Die welt-u« uspio da objavim veći broj članaka, koji su bili prešampavani u niz drugih listova i časopisa, što je opet sa svoje strane doprinosilo prodiranju istine o borbama u Jugoslaviji. Time je sve više narastala intenzivna borba da se svjetska javnost upozna sa činjenicama o karakteru i veličini oslobodilačke borbe i da se razgoliti obmana na kojoj je gradila svoju politiku vlada u emigraciji. Na osnovu objavljenog autentičnog materijala iz zemlje postepeno su se pokretali progresivni ljudi i organizacije u nizu zemalja da sa svoje strane doprinesu širenju istine i da se pruži moralna podrška Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima. U Sjevernoj i Južnoj Americi iseljenička štampa je u ogromnoj većini počela da objavljuje izvještaje »Slobodne Jugoslavije«, što je uticalo na stvaranje moćnog pokreta u prilog narodnooslobodilačkoj borbi. Pri tome su veliku ulogu odigrali Luj Adamić

i Zlatko Baloković, a naročito je povoljno odjeknula topla i ljudska izjava velikog naučnika i pronalazača Nikole Tesle koji je podrškom našoj borbi ostao i u posljednjim danima svoga života doslijedan u ljubavi prema narodima iz čije je sredine ponikao i prema rodnom kraju. Iz tih vremena je sačuvana izjava Luja Adamiča da »samo zahvaljujući informacijama »Slobodne Jugoslavije« bio sam u stanju da shvatim stvarnu ulogu Draže Mihailovića«. Stvarao se snažan pokret koji je postepeno povećavao pritisak i na Ruzvelta i vladu Sjedinjenih Država da mijenjaju svoje držanje i politiku prema narodnooslobodilačkoj borbi. U Švajcarskoj, Švedskoj i Engleskoj veliki broj progresivnih Jugoslovena koji se tamo našao iz raznih razloga, među njima i priličan broj bjegunaca iz njemačkih logora i bivših partizana, takođe su se sve više uključivali u pokret za širenje istine o narodnooslobodilačkoj borbi.

Pošto se u Jugoslaviji u stvari otvorio novi front borbe protiv Hitlera i njegovih saveznika, čiji je značaj u vojnom i političkom pogledu neprekidno rastao, predložio sam drugu Dimitrovu, negdje u prvoj polovini februara 1942. godine, da se posavjetuje s drugom Titom o korisnosti da Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske uputi proglas narodima okupirane Evrope u kome bi se, polazeći od sopstvenog iskustva, pozvali narodi porobljene Evrope da na sve moguće načine pojačaju borbu protiv fašizma. Ta je inicijativa prihvaćena. Marta 1942. godine taj je proglas bio usaglašen i dat mu je ograničen publicitet. Proglas je počinjao riječima: »Preko deset mjeseci narodi okupirane Jugoslavije vode uporni i krvavi rat...« Naime, na prvi nacrt teksta tražene su ispravke koje su, u stvari, slabile njegovu sadržinu da bi na kraju proglas bio čitan samo na češkom i, koliko se sjećam, još i na francuskom jeziku. Vjerovatno već u to vrijeme stigle su prve intervencije od emigrantske vlade u Londonu zbog sadržine rada »Slobodne Jugoslavije« bez sumnje podupirane od strane engleske vlade.

Pošto su se radio-veze sa Vrhovnim štabom koliko-toliko ustalile, a izvještaji o borbama su skoro svakodnevno stizali, uputio sam takođe preko Dimitrova prijedlog da »Slobodna Jugoslavija« uvede redovnu praksu da svakodnevno objavljuje ratne izvještaje. Polazio sam od činjenice da bi uvođenje redovnog ratnog izvještaja imalo u svijetu ogroman političko-propagandni značaj. Time bi se na još jedan način potvrdio sav značaj i obim oslobodilačkog rata u zajedničkoj borbi saveznika protiv fašizma. Pošto odgovor nije stizao, pretpostavljam da depeša nije ni upućena, što se desilo sa još neko-

liko sličnih depeša, jer nijesam imao uvida koje se depeše šalju i koje se sve primaju.¹

Poslije izvjesnog dvoumljenja riješio sam da na početku svake emisije uvedem ratni izvještaj Vrhovnog štaba partizanske i dobrovoljačke vojske. Računao sam da ako nijesam u pravu, drug Tito će upozoriti na grešku. Zbog toga ratni izvještaj nijesam ni zvao redovnim. Dani su prolazili, a primjedbi nije bilo. Tako se ustalila praksa svakodnevnog objavljivanja ratnih izvještaja. Rizik je bio veliki jer je bilo dana kada se veze nijesu mogle održati, zbog uslova borbi, pokreta ili drugih razloga. U takvim prilikama sam davao kraće izvještaje, navodeći područja o kojima se govorilo u prethodnim izvještajima, uz dopunu da se borbe nastavljaju. Situacija se poboljšala jula 1942. godine kada su uspostavljene direktne veze sa Glavnim štabom Slovenije, koji je redovno slao informacije ne samo o borbama u Sloveniji već i u zapadnim djelovima Hrvatske. Pored toga, iz Slovenije su stizale informacije političkog karaktera, a niz informacija se odnosio na događaje u Italiji. Tako se desilo da je »Slobodna Jugoslavija« prva u svijetu objavila vijest o štrajku radnika u Milanu. Taj štrajk je bio novi predznak skore propasti Musolinijevog režima. Može se smatrati 23. jul 1942. godine kao datum kada su ustaljeni redovni ratni izvještaji Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Već od početka rada »Slobodne Jugoslavije«, kao što sam to već napomenuo, organizovao sam da preko Turske dobijam novine koje su izlazile u okupiranom Beogradu i Zagrebu, u prvom redu »Novo vreme« i »Hrvatski narod«, kao i pojedine časopise. Novine su stizale poslije sedam do deset dana. U ratne izvještaje Vrhovnog štaba ponekad sam ubacivao i takve vijesti koje su govorile o borbama Pasjačkog i Kukavičkog odreda, sremskih partizana, o borbama u istočnoj Srbiji, sa Papuka i Moslavine. Koristio sam na određeni način okupatorsku štampu, svjestan od kolikog je značaja za borce iz tih krajeva kada čuju da se i oni pominju u izvještajima Vrhovnog štaba. Kasnije, sa poboljšanjem sistema veza Vrhovnog štaba sa jedinicama i odredima, otpadala je i potreba korišćenja okupatorske štampe za ratne izvještaje.

Važan izvor informacija bila su i pisma njemačkih vojnika iz Jugoslavije svojim prijateljima i rođacima na Istočnom frontu. Pošto je drug Manulski — jedan od sekretara Komunističke internacionale — bio zadužen i za propagandni rad prema neprijateljskim armijama, imao je i jedno odeljenje za proučavanje zaplijenjene po-

---

¹ Tek sam poslije rata utvrdio da niz značajnih depeša do mene nijesu stizale.

šte, preko njega sam izdejstvovao da dobijem na uvid pisma iz Jugoslavije. Danas mi je žao što ta pisma nijesam prekucao (sačuvao sam prepis svega nekoliko pisama) pošto sam bio obavezan da ih vratim.²

Redovno objavljivanje izvještaja Vrhovnog štaba imalo je ne- očekivano veliki propagandni uticaj za razbijanje fame o Mihailovičevim četnicima i za popularizaciju Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda. Postepeno su agencije i novine u savezničkim zemljama preuzimale podatke iz ratnih izvještaja, a onda su počeli da se ređaju komentari i napisi, u početku izolovano, a zatim sve češće, da bi krajem 1943. godine preplavili svjetsku štampu. Te godine je poznati krupni i uticajni sindikat novinara SAD »Njus Pejper gild«, koji je svake godine obilježavao najveći novinarski uspjeh, izabrao »Dejli Vorker« zbog korišćenja materijala Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«.

Ocjenjujući od kolikog je značaja za popularizaciju narodnooslobodilačke borbe upoznavanje drugih naroda sa istinom o toj borbi, izdejstvovao sam da se uvedu emisije »Slobodne Jugoslavije« na stranim jezicima. Od oktobra 1942. godine uvedene su nedeljno po dvije emisije na engleskom, francuskom i češkom jeziku, a u martu 1943. godine broj emisija se povećao na po četiri nedeljno na sva tri jezika. To je takođe doprinijelo da telegrafske agencije i štampa povećaju korišćenje informacija. Prije toga sam postavio zahtjev za uvođenje emisija na slovenačkom i makedonskom jeziku. Za slovenački jezik nije bilo teškoća, a za makedonske emisije se čekalo sve do ljeta 1944. godine. Pa ipak, u istoriji makedonske kulture biće zabilježeno da je prva redovna radio-emisija na makedonskom jeziku — bila emisija Radio-stanice »Slobodne Jugoslavije«.

Redovna emisija na slovenačkom jeziku uvedena je 19. VII 1943. godine angažovanjem nastavnice jezika drugarice Marije Pregelj, koja je živjela i radila u SSSR-u kao politički emigrant. Emisija je u početku trajala svakodnevno 15 minuta od 10,15 do 10,30 časova.

Emisije na stranim jezicima ustalile su se već u drugoj polovini 1942. godine, i to na engleskom ponedjeljkom i četvrtkom, na francuskom srijedom i petkom i na češkom nedjeljom i utorkom.

»Rad »Slobodne Jugoslavije« u 1944. godini ustalio se u okviru 14 emisija (6 za srpsko i hrvatsko jezičko područje, tri za slovenske slušaoce, dvije za makedonske slušaoce i tri emisije na inostranim jezicima). Danas zvuči nevjerovatno kada se navedu podaci da su

² Ukoliko su pisma sačuvana u moskovskim arhivima i dan-danas predstavljaju dragocjen izvor za proučavanje narodnooslobodilačkog rata.

prve pola godine čitav posao obavljala tri čovjeka (Vlahović, Đurđen i kao sekretarica i daktilograf Maslova). Od 1. maja 1942. godine došao je drug Đuro Salaj, zatim Laza Stefanović i Samardžić. Već u 1944. godini kada su avioni mogli da lete sa Visa došlo je znatno pojačanje (Ranka Stefanović, Majda Bren, Ilija Džuvalekovski i drugi), a »TANJUG« je svakodnevno emitovao obilje materijala.

Jugoslovenska izbjeglička vlada u Londonu je osjetila u kojoj mjeri Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« mrsi čitavu njenu politiku i propagandnu taktiku i preduzela je sve što je bilo u njenoj moći, prije svega preko britanske vlade, da se obustavi iznošenje istine o Draži Mihailoviću i četnicima. Šta se sve dešavalo na diplomatskom planu meni ni dan-danas nije poznato — mogu samo da pretpostavljam, ali sam doživio veoma neprijatan razgovor sa Molotovom, koji je postavio pitanje kako sam mogao bez odobrenja da vodim kampanju protiv Draže Mihailovića. Stvar se završila time da se sav materijal za emisije morao da prevodi na ruski i da se šalje na kontrolu. Neposredno poslije uvođenja cenzure nad emisijama drug Lola Ribar, koji se tih dana nalazio u Zemunu, uspostavio je direktnu radio-vezu sa Moskvom, i poslao niz korisnih informacija o stanju u Beogradu, naročito o velikim razmjerama fašističkog terora i o logorima na Sajmištu i Banjici. Na kraju je postavio pitanje: »Zbog čega je obustavljena kampanja protiv Draže Mihailovića, jer je to izazvalo nedoumicu među partijskim kadrovima u Srbiji«? Razumije se da odgovor nije dobio. Kontrola koja je uspostavljena uticala je ne samo na sadržaj emisija, već i na blagovremenost. Poznato je da radio ne trpi zastarjele informacije, naročito u takvim vremenima kao što je rat. Srećom, kontrola preko prevođenja nije suviše dugo trajala.

*

Propagandna bitka oko uloge Draže Mihailovića i politike izbjegličke vlade u Londonu zaoštrila se krajem 1942. godine i početkom 1943. godine. Od zlata Narodne banke, koje je izvezeno u Sjedinjene Američke Države, izdvojen je jedan dio i stvoren fond za popularizaciju Draže Mihailovića. Na tom poslu, pored ambasadora Fotića, učestvovao je poznati pjesnik Jovan Dučić, koji se za dosta veliki honorar angažovan na izradi filma »Četnik« u kome se Draža i četnici predstavljaju kao »neustrašivi borci protiv njemačko-italijanskih okupatora«. Povodom takvog Dučićevog rada objavio sam u to vrijeme veoma oštar komentar. Taj film izazvao je buru protesta i revolt naših iseljenika. Tako se Srpsko-hrvatska podruž-

nica međunarodnog radničkog reda u Njujorku obratila pismom kompaniji »Foks — XX vijeka«, koja je primila pare za izradu filma u kome se najodlučnije protestuje u ime mnogobrojnih hiljada Srba i Hrvata »protiv falsifikata i laži« — zahtijevajući da se film »Četnik« odmah povuče. Iz toga fonda su finansirani članci u nizu listova. Najvjerovatnije je i porijeklo serije od šest članaka koji su objavljeni u »Žurnal de Ženev«, u kojima se veličala uloga Draže Mihailovića i četnike, iz iste kuhinje. Krajem septembra i početkom oktobra 1942. godine naglo se povećao i broj članaka u štampi SAD, u kojima se branio Draža Mihailović. — Povodom tih članaka 16-tog oktobra 1942. godine napisao sam i objavio slijedeći komentar:

„Ovih dana smo doznali da se u nekim američkim novinama, prije svega u »Njujork Tajmsu«, pojavio niz članaka u kojima se pokušava na najgrublji način naći opravdanje za djelatnost Mihailovića protiv Narodnooslobodilačke vojske. Ton kojim su napisani ti članci ne samo da vrijeđa sve čestite borce za slobodu nego se uopšte ne može zamisliti da se danas u listovima koji su pozvani da mobilišu široke narodne slojeve u borbi protiv hitlerizma mogu susresti takvi članci kao što su izvještaji o borbi u Jugoslaviji, objavljeni u »Njujork Tajmsu«.

»U tim izvještajima, kada se govori o partizanima«, naći ćemo iste izraze koje već godinu dana susrećemo u njemačkoj, italijanskoj, Nedićevoj i Pavelićevoj štampi.

»Narodnooslobodilačka vojska, koja je zadala teške udarce Hitlerovim i Musolinijevim divizijama u Jugoslaviji, koja je primorala fašiste da na našoj teritoriji drže preko trideset divizija, koja danas vodi junačku i požrtvovanu borbu protiv okupatora, naziva se u tim člancima »partizanska banda«, isto onako kako nas naziva Hitlerov štab i Pavelićev glavni stan, kada s vremena na vrijeme publikuju saopštenje o bojevima sa partizanskom vojskom.

»Mi znamo da se prijatelji i zaštitnici Mihailovića, koji pišu takve članke nalaze u nebranom grožđu, jer nisu u stanju da odgovore na pitanje svojih čitaoca, koji traže da im se na ubedljiv način objasni gdje se Mihailović bori protiv okupatora, ako se uopće bori kako to oni tvrde. Na to pitanje oni odgovaraju lakonski »u planinskim krajevima«, ne iznoseći ni jedan podatak ili primjer iz koga bi se vidjelo da se Mihailović stvarno bori protiv okupatora. S druge strane, mi svakog dana objavljujemo izvještaje Vrhovnog štaba partizanske i dobrovoljačke vojske u kojima se skoro uvijek tačno govori o danu i mjestu, kao i pojedinosti o bojevima koje vode naši borci za slobodu sa okupatorima i njihovim plaćenicima. Dovoljno je

samo uporediti te izvještaje sa člancima koje pišu Mihailovićevi advokati, pa da se vidi sva golotinja tih članaka.

»Najzad, u tim člancima se napada i naša radio-stanica, koja se tobože bavi širenjem izmišljenih novosti.

»Da li su vijesti koje mi dajemo izmišljene ili tačne ostavljamo da kažu sami slušaoci koji su u toku posljednjih dvanaest meseci bili u stanju da prate sve naše emisije i da provjere sve vijesti, a piscu pomenutog članka postavljamo pitanje zbog čega ne navede makar jedan primjer iz koga bi se vidjelo da su naši izvještaji, odnosno izvještaji Vrhovnog štaba izmišljeni?

Takav način pisanja pojedinih listova u savezničkim zemljama ne koristi jačanju oslobodilačke borbe u Jugoslaviji i naši borci koji prolivaju krv boreći se protiv njemačkih i italijanskih hordi za slobodu i nacionalnu nezavisnost našeg naroda imaju sva moralna prava da traže da se prestane sa publikacijom takvih članaka, kao što su to članci u »Njujork Tajmsu« o borbi u našoj zemlji.«

Karakteristični su bili pokušaji izbjegličke vlade u Londonu da našu partiju i pojedine komandante, naročito španske borce, pred sovjetskim rukovodstvom okleveta kao trockiste, a Dražu Mihailovića predstavi kao velikog prijatelja Rusije. Da su te intrige nailazile na pogodno tlo pokazuje i slučaj objavljivanja informacije u crvenom biltenu TASS-a (koji je služio za informisanje samo rukovodećih ljudi) o londonskoj grupi »Slobodna Jugoslavija«. Povođom te informacije uputio sam slijedeće pismo Molotovu.

„U crvenom TASS-u br. 33, pod naslovom: »Neki podaci o jugoslovenskoj emigraciji u Londonu« (od dopisnika TASS-a u Londonu) na petoj stranici objavljena je informacija o »Londonskoj grupi »Slobodna Jugoslavija«. Dopisnik TASS-a govori o toj grupi kao trockističkoj i dodaje:

»Toj grupi pripadaju bivši interbrigadisti Petar Dapčević, Blagoje Nešković i Nađ. To su — otvoreni trockisti i o njima, među jugoslovenskim novinarima govore kao o policijskim agentima«.

Tri druga koje pominje dopisnik članovi su KP Jugoslavije i ni jedan od njih se ne nalazi u Londonu. Svi su oni do sada bili poštteni borci i komunisti. Petar Dapčević, kao što je poznato, komandant je Drugog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, Blagoje Nešković, ljekar i član Predsedništva AVNOJ-a, a Kosta Nađ — komandant Trećeg korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Skrećem Vašu pažnju na ovu glupost, skrpljenu u Londonu, i molim Vas da intervenišete, kako bi se ispravila ova netačna tvrdnja«.

Početkom septembra 1942. godine izbjeglička vlada objavila je zvaničnu izjavu u kojoj bez ikakvog stida govori o »neprocjenljivoj ulozi koju Draža Mihailović pruža Rusiji«. Povodom izjave napisao sam 9. septembra, preko »Slobodne Jugoslavije« slijedeći komentar:

„Prije izvjesnog vremena vlada u Londonu objavila je zvaničnu izjavu u kojoj se pored poverenja Draži Mihailoviću podvlači kako on tobože pruža neocjenjivu uslugu našoj braći u Rusiji, koji danas potocima prolivaju krv braneći svoju slobodu i otadžbinu od njemačkih pljačkaša. U toj se izjavi govori kako je Draža Mihailović sa svojim borcima vezao preko 36 neprijateljskih divizija, koje bi inače bile poslone u Rusiju.

Za svakog onog koji zna za pravo stanje u zemlji teško je razumjeti zbog čega vlada u Londonu daje ovakve izjave i zbog čega se sovjetska javnost dovodi u zabludu.

Istog dana kada je bila objavljena preko londonskog radija ova izjava, četnici Draže Mihailovića vodili su borbu sa jedinicama Osme i Druge krajiške brigade na planini Manjači, južno od Banja Luke, osiguravajući na taj način ofanzivu njemačkih trupa koje su prodirale u pravcu Sitnice i Mrkonjić-grada.

Istoga dana kada je objavljena ova izjava vlade u Londonu, četnici Draže Mihailovića vršili su koncentraciju svojih snaga iz Hercegovine i Crne Gore u Imotskom, gdje se nalaze italijanske i ustaške jedinice. Oko dvije hiljade četnika prevezeno je italijanskim automobilima u zapadnu Hercegovinu i južnu Dalmaciju, gdje italijanski generali vrše koncentraciju svojih trupa za zajedničku ofanzivu sa četnicima protiv oslobođenja teritorije.

Da li vlada u Londonu zna da se nekoliko dana prije njene izjave održala u varošici Gacko u Hercegovini konferencija četničkih vođa na kojoj se nije raspravljalo o borbi protiv okupatora, već o tome kako da se organizuje ubijanje pojedinih rukovodilaca partizanskog pokreta.

I, najzad, svakog iskrenog borca u našoj zemlji veoma čudi ćutanje vlade o junačkoj borbi partizanskih jedinica. Dok njemački i rimski radio i beogradske i zagrebačke plaćeničke novine vode kampanju šireći laži i gnusne izmišljotine, publikujući razne izvještaje kako su tobože uništili toliko hiljada i zarobili toliko hiljada partizana, vlada u Londonu o tome ćuti kao zalivena.

I najzad, radi obavještenja ne naše već inostrane javnosti podvlačilo da se protiv 36 fašističkih divizija ne bori Draža Mihailović

već hrabri borci Narodnooslobodilačke vojske i da partizani uz pomoć čitavog našeg naroda pružaju veliku uslugu ne samo našoj ruskoj braći već i svim saveznicima i svim slobodoljubivim narodima, koji se bore za svoju slobodu.

Naši borci ne traže ni od koga nikakve nagrade, jer ispunjavaju svoj dug prema narodu, domovini i prema sebi lično, ali imaju pravo da zahtijevaju od onih koji su zato pozvani da o njihovoj borbi govore istinu«.

Tih dana, prelistavajući bugarsku štampu, tražio sam podatke iz Makedonije, koje bih mogao iskoristiti, jer smo osjećali veliku prazninu zbog rijetkog objavljivanja vijesti o stanju u Makedoniji. Međutim, nabasao sam na veoma interesantan članak u sofijskom listu »Zora« od 10. septembra 1942. godine.

Dopisnik ovog lista neki Vasilij Seizov piše slijedeće:

»Zapitao sam jednog rukovodioca srpskih vladinih oružanih odreda — to jest Nedićevih odreda — zbog čega vi vladini funkcioneri govorite i pišete jedino protiv partizana, a nikada ne pominjete Dražu Mihailovića i njegove ljude? Na postavljena pitanja on je odgovorio ovo:

»Početkom septembra prošle godine mi smo s Mihailovićem vodili pregovore i sklopili s njim sporazum o zajedničkoj borbi protiv partizana. On je dobio od nas i novac. Izradili smo čak i zajednički plan za borbu protiv partizana, ali Mihailović se pod uticajem svojih savetnika odrekao saradnje sa nama i sklopio ugovor sa partizanima, koji su bili mnogo jači od njega, kako po broju ljudi, tako i po oružju. Saradnja Mihailovića sa partizanima bila je kratkog vijeka. Među njima došlo je do sukoba. Od tog vremena Mihailović koji ima svoju organizaciju u stvari radi isto što i mi. Zbog toga ga mi i ne diramo«.

Seizov dalje podvlači da postoje i drugi dublji uzroci takvog odnosa Nedićevih saradnika prema Mihailoviću. »Faktički — govori Seizov — i oružani odredi Nedića i Mihailovićeve »Jugoslovenska vojska« bore se protiv partizana«.

Objavljivanje ovog članka sa komentarom preko »Slobodne Jugoslavije« 2. oktobra 1942. godine naišao je na veoma povoljan odjek. Zabilježilo ga je nekoliko listova i radio-stanica. Najinteresantniji i najpotpuniji komentar izašao je u švedskom listu »Afton-tidnigen«-u.

Pošto je to jedan od prvih ozbiljnih komentara, navodim ga nešto opširnije:

»London je mjesto boravka jugoslovenske vlade, koju tamo iz mnogo razloga pomažu. Ta vlada je u punoj mjeri zainteresovana da cijeli svijet Mihailovića smatra velikim junakom koji se bori za slobodu. Ime Mihailovića isplivalo je na površinu tek u septembru 1941. godine, kada se javljalo da on održava redovne i direktne veze sa saveznicima iako to nije lako. Protiv tvrdnje u pogledu redovnih veza govore činjenice da neposredna saopštenja iz Jugoslavije London nije imao. Oskudna saopštenja stižu samo preko dopisnika iz Carigrada i Ankare. Saopštavalo se samo o pojedinim borbenim operacijama i uvijek se dodavalo da tu borbu vode trupe Mihailovića. Nama nije poznato da li se to pisalo u Jugoslaviji ili u Londonu. U potpunoj suprotnosti sa neodređenim, veoma često geografski netačnim engleskim saopštenjima stoje informacije Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, koja svaki dan daje masu saopštenja sa ukazivanjem mjesta i obilnim činjenicama sa fronta, jasno pokazujući da ona ima pouzdane veze sa jugoslovenskim partizanima. Ove emisije, zahvaljujući obilatim činjenicama i geografskoj tačnosti, više su vjerodostojne nego engleski telegrami«.

»Nedavno je Berlin tvrdio« — piše dalje novinar — »da jugoslovenska vlada u Londonu pokušava da se Mihailović prizna kao glavni komandant svih Jugoslovena koji se bore. Može biti da ne treba smatrati pogrešnom činjenicu da je potčinjena državama osovine bugarska novina »Zora« uvrstila 10. septembra članak o izjavi jednog srpskog oficira kvislingovca. U toj izjavi se veli da se Nedić, Njemci i Italijani ne bore protiv Mihailovića, jer on vodi borbu samo protiv partizana, to isto tvrdi i Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«.

Dalje, u članku se veli da okupatori i njihovi plaćenici Pavelić i Nedić uopšte ne spominju u svojim ratnim izvještajima Mihailovića.

»Materijali koji nam stoje na raspolaganju jasno pokazuju da nema nikakve osnove vjerovati tvrdnji da je tobože Mihailović rukovodilac sviju jugoslovenskih boraca za slobodu. U Jugoslaviji se bore veoma velike partizanske grupe koje se ne potčinjavaju Mihailoviću, nego nasuprot, odnose se k njemu neprijateljski, koje izgleda igraju odlučnu ulogu«, završavaju svoj članak Svetske novine »Aftontingen«.

Krajem 1942. godine progovorio je i njujorški »TAJMS«, a sredinom decembra 1942. godine diplomatski posmatrač poznatog londonskog »Ivning Standarda« pisao je »da se iz partizanskih odreda organizovala Narodnooslobodilačka vojska, koja se bori pod rukovodstvom jednog jedinog zapovjedništva. Nešto kasnije je i laburistički

»Dejli Herald« napisao da se »ono što već odavno iznosi 'Slobodna Jugoslavija' da Draža Mihailović sarađuje sa okupatorima, pokazalo tačno«.

Led je krenuo. Demokratsko javno mnjenje sve je više saznavalo istinu. U takvoj situaciji londonska izbjeglička vlada je preduzela akciju da angažuje ogromni ugled koji je uživala Francuska i general De Gol, u prilog Draže Mihailovića. Na žalost u tome je djelimično uspjela. Početkom februara 1943. godine, De Gol je odlikovao Dražu Mihailovića francuskim ratnim ordenom.

Tim povodom sam 15. februara 1943. godine napisao i objavio slijedeći komentar:

Engleska telegrafska agencija javlja da je general De Gol odlikovao izdajicu Jugoslavije, Dražu Mihailovića. Mi ne možemo da sakrijemo svoje čuđenje povodom tog nerazumljivog odlikovanja. Mi nikako ne možemo shvatiti kako je general De Gol, veliki rodoljub, istaknuti vođa Francuske koja se bori — on koji nije prihvatio kapitulaciju juna 1940. godine — on koji nikada nije obustavio rat protiv hitlerovskih osvajača, — on, koji je cijelo vrijeme raskrinkavao izdaju Viša, — on, koji je u najteže vrijeme ostao vjeran Francuskoj i postao simbol njenog brzog oslobođenja, kako je mogao uručiti orden francuske ratne hrabrosti izdajici, koji sada ratuje na strani hitlerovaca i crnokošuljaša protiv vlastitog naroda.

Jedino moguće objašnjenje može se naći samo u tome da je general De Gol doveden u zabludu u pogledu stvarne uloge izdajnika Mihailovića.

Prvih dana decembra 1944. godine, na prijemu u Francuskoj ambasadi u Moskvi, susreo sam se sa De Golom, i u kraćem razgovoru napomenuo mu o našem negodovanju povodom odlikovanja Draže Mihailovića. De Gol očigledno nije bio raspoložen za razgovore takve vrste, jer umjesto makar kakvog objašnjenja pitao me je da li sam naučio francuski jezik?

Ogroman broj je znanih i neznanih ljudi koji su se angažovali na širenju istine o narodnooslobodilačkoj borbi. U toku rata dobio sam u Moskvi veći broj pisama, koja su samo djelimična ilustracija tih napora. Navešću dva. Jedno iz Engleske i drugo iz Meksika.

»Šaljemo Vam tople pozdrave od Udruženja interbrigadista — boraca bivših internacionalnih brigada, koji se sada nalaze u vojsci ili po fabrikama, nastavljajući borbu koju smo zajedno sa Vama započeli u Španiji 1936. godine. Ovaj pozdrav je od ljudi 15 nacionalnosti, koji su se spasli iz konclogora i zatvora i sada se nalaze u Engleskoj. Dragi druže, mi se nadamo da ćete predati Vašim dru-

govima iz Interbrigade, koji se sada bore u Narodnooslobodilačkoj vojsci i svim pripadnicima te vojske naše bratske pozdrave i duboko poštovanje prema herojskoj borbi Vaših naroda protiv nacije ugnjetača. Mi pratimo Vaše herojske akcije sa najvećim divljenjem. To je bila naša organizacija, koja je na osnovu izvještaja »Slobodne Jugoslavije« preko svoga lista »Dobrovoljci za slobodu« prva predala engleskom narodu istinu o borbi Vaših naroda. Mi sa najvećim ponosom izgovaramo imena Koste Nađa i Dapčevića sa kojima smo se zajedno borili u Španiji, i mi svuda govorimo da je maršal Tito — herojski vođa Vaših naroda bio povezan sa borcima Internacionalnih brigada«...

U drugom pismu od Komiteta pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije iz Meksika kaže se, između ostalog slijedeće: »Ovdje se nalazi približno 37 Jugoslovena. U martu 1942. godine stvorili smo udruženje »Slobodna Jugoslavija« i pokušali putem štampe da ljudima kažemo istinu o borbama u Jugoslaviji. U februaru 1944. godine, neki javni radnici Meksika i nekoliko Jugoslovena, organizovali smo »Komitet pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije«. Predsjednik Komiteta je general meksikanske vojske Hernandez. Zadatak Komiteta je da šalje lijekove vojsci maršala Tita, a ako bude moguće i sanitetsku misiju sa ambulantskim kolima i instrumentima. Komitet je primljen prijateljski od strane meksikanskog naroda i predstavnika Republike. Bio je organizovan veliki miting u palati »Belas Artes«. Komitet izdaje bilten. Komitet je bio primljen od strane generala komandanta III divizije. General je održao vatreni govor o Jugoslaviji. Zatim je cijela divizija i I motorizovana brigada prodefilovala ispred Komiteta u čast maršala Tita«.

Prodor istine o narodnooslobodilačkom ratu sve više se širio u toku 1943. godine, uporedo sa širenjem i uspesima oslobodilačke borbe. U Sjedinjenim Američkim Državama veliku ulogu je odigrala brošura Luja Adamiča »Istina o Jugoslaviji«. Kongres američkih Hrvata, koji je održan u Čikagu početkom 1943. godine, sa 927 delegata koji su predstavljali milion američkih građana hrvatskog porijekla izrazio je raspoloženja čitave prekomorske ekonomske emigracije, podrškom narodnooslobodilačkoj borbi i zalaganjem za bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije. Bivši ministar spoljnih poslova španske republikanske vlade Del Vajo, koga je svjetska javnost upoznala preko izvrsnih govora u Društvu naroda u Ženevi, napisao je zapaženi članak u američkom časopisu »Nejšen« u kome je pozvao saveznike da priznaju narodnooslobodilačku borbu. Pokrenuo

se i veliki broj raznih američkih, društvenih, političkih i sindikalnih organizacija. U tom pogledu bila je od velikog značaja Rezolucija Ujedinjenog saveza mornara, ribara i pristanišnih radnika u Los Anđelosu. Osuđujući izdajničku ulogu Draže Mihailovića, ovaj sindikat se obratio predsjedniku SAD Ruzveltu, državnom sekretaru za spoljne poslove Robertu Halu i čitavoj američkoj javnosti sa apelom da pomognu našu oslobodilačku borbu. U Rezoluciji je između ostalog rečeno slijedeće: »Potrebno je da se prekinu svaki odnosi sa Mihajlovićem i njegovom klikom, koja je saradnjom sa državama osovine izgubila pravo na makakve veze... potrebno je svima sredstvima da se pomogne Narodnooslobodilačka armija i Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije, pošto su oni pravi izraz volje naroda Jugoslavije. Potrebno je da se na osnovu Zakona o zajmu i najmu oružja pomogne Narodnooslobodilačka vojska, pošto je ona istinska oslobodilačka armija.« Izvode iz ove Rezolucije objavila je »Slobodna Jugoslavija«, 10. februara 1943. godine.

Velikog odjeka u svjetskoj javnosti imao je dolazak Vladimira Nazora i partizane, a naročito njegov proglas koji je emitovala »Slobodna Jugoslavija« na nekoliko jezika. Povodom tog proglasa pojavilo se niz članaka i komentara u štampi i radio-emisijama Amerike, Engleske, Sovjetskog Saveza, a i u drugim zemljama. Karakterističan je bio komentar švajcarskog lista »Sent Galer Tageblatt« koji je isticao da je Nazorov proglas »široko rasturen po čitavoj Hrvatskoj, a naročito po dalmatinskim gradovima i otocima«.

Nov kvalitet u informisanju svjetske javnosti nastupio je poslije kapitulacije fašističke Italije, a naročito poslije Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Tako je početkom avgusta 1943. godine londonski »Njus Kronikl«, koji je u to vrijeme izlazio u tiražu od milion i po primjeraka, objavio zapažen komentar u kome se, između ostalog, moglo pročitati i slijedeće: »Musolinija je nestalo. Italija se svakako nalazi uoči svog kraha. U svijetlu tih događaja od naročitog je značaja to što se danas odigrava u Jugoslaviji. Englezi su progovorili o partizanima koji zauzimaju počasno mjesto u opštoj borbi... Naše su vlasti uvidjele ko nam pomaže u ovom ratu«. Dalje govoreći o razvoju partizanskog pokreta i podršci od strane čitavog našeg naroda list dodaje:

»Partizanski pokret pustio je duboki korijen u narodu. Narodna podrška dala je partizanskom pokretu takvog maha i razmjera, koje do sada nisu poznati ni u jednoj drugoj zemlji«.

Što se tiče postignutog tijesnog jedinstva svih političkih antifašističkih stranaka, autor članka veli:

»Partizanski pokret bazira se na platformi narodnog fronta. Njegov program ujedinio je sve progresivne elemente. Taj pokret, podvlačeći ravnopravnost i jednakost svih nacionalnosti ujedinio je Srbe, Hrvate, Slovence i Makedonce«.

Završavajući ovaj članak autor veli:

»Partizanska armija napadima na neprijateljske komunikacije i pozadinu može da bude ta sila koja će definitivno razbiti odbranu sila osovine na Balkanu«.

Zvanična sredstva informisanja Velike Britanije dugo i uporno su zadržavali svoj stav podrške Draži Mihailoviću. Da se i tu nešto mijenja naslutio sam 1. juna 1943. godine kada je londonski radio objavio Rezoluciju sa skupštine Udruženja jugoslovenskih novinara u Londonu u kojoj se osuđuju svi oni koji razbijaju jedinstvo naših naroda. Taj preokret je bio kvalitetniji kada je od septembra 1943. godine londonski radio počeo s vremena na vrijeme da prenosi izvode iz izvještaja Vrhovnog štaba, koje je emitovala »Slobodna Jugoslavija«. Tog mjeseca je preko londonskog radija istupio i Harrison, koji je podvukao značaj uspjeha Narodnooslobodilačke vojske. On je prokomentarisao i ubistvo dr Sime Miloševića, koga su ubili četnici, nazvavši njegove ubice judama.

Sa koliko se teškoća probijala istina o Narodnooslobodilačkoj borbi svjedoči i slijedeći veoma interesantan slučaj. Posljednjeg dana 1942. godine dobio sam u depeši iz zemlje kraću izjavu novozelandskog kaplara Džeka Denvira, koji je pobjegao iz fašističkog zarobljeništva i priključio se Narodnooslobodilačkoj vojsci u kojoj se borio već nekoliko mjeseci. Novozelandski kaplar je ubjedljivo govorio o izdajničkoj ulozi Draže Mihailovića i njegovih komandanata. Pored izjave Novozelandačin Džek Denvir uputio je kratko pismo porodici. Od te izjave i pisma napravio sam dosta uspješnu opširniju reportažu za emisiju »Slobodna Jugoslavija« na engleskom jeziku. Izvodi iz ove reportaže bili su objavljeni u nekoliko američkih listova. Porodica Džeka Denvira saznala je preko novina da je njihov Džek živ i da se zajedno sa jugoslovenskim partizanima bori protiv fašističkih osvajača. O velikoj radosti sa kojom je porodica Denvir dočekala vijest o svome Džeku javio je dopisnik »Njujork tajmsa« iz Velingtona. Njihove prve riječi bile su riječi zahvalnosti »Slobodnoj Jugoslaviji« pomoću koje su saznali da je Džek živ i zdrav i da je nastavio borbu u redovima naše Narodnooslobodilačke vojske. Iako je to bila još jedna potvrda istinitosti saopštenja »Slobodne Jugoslavije« američka štampa je ćutke zaobišla onaj dio izjave kaplara Džeka Denvira, koji govori o pravoj ulozi Draže Mihailovića.

Tim povodom sam 7. februara 1943. godine napisao nov komentar sa sljedećim završetkom: »Novine koje su uvrstile samo vijest o Džeku Denviru, o njegovoj porodici i našoj radio-stanici, morale su poći jedan korak dalje i uvrstiti izjavu novozelandskog kaplara sadašnjeg borca Narodnooslobodilačke vojske o zločinima Draže Mihailovića, ministra vojske jugoslovenske vlade u Londonu.«

O snazi narodnooslobodilačke borbe i razmjerama i karakteru te borbe svjedočila su i pisma nađena kod njemačkih vojnika zarobljenih ili ubijenih na istočnom frontu. Jedan dio tih pisama sam preveo i objavio preko »Slobodne Jugoslavije«. Evo nekoliko najkarakterističnijih. Vojnik Herbert Rajgauer piše svome bratu Hansu, koji je poginuo kod Moskve decembra 1941. godine, između ostalog sljedeće:

»Ja se evo već tri meseca nalazim ako se tako može reći na frontu. Mi smo iz Austrije bili poslani u Srbiju da se borimo protiv partizana. Moram ti reći da je borba teška i krvava. Svaki dan po nekoliko naših pada sa prosviranom slepoočnicom. U partizanskim odredima je naročito mnogo omladine. Oni se bore đavolski, pucaju do poslednjeg metka. Njima je mnogo lakše nego nama, jer ih stanovništvo pomaže u svemu, a osim toga znadu svaku stazu i svaki grmen. Mi smo okruženi neprijateljskom sredinom i svakog trenutka čekamo da nas obaspu iza ugla vatrom«.

Jedan njemački tenkista koji se nalazio u zapadnoj Srbiji pisao je takođe krajem 1941. godine, između ostalog, i ovo:

»Ja još uvek čekam odsustvo. Ali kao što vidiš ono se sve više udaljava. Posle okupacije Jugoslavije mi smo računali da je sve gotovo, međutim, prevarili smo se. Ovde još uvek idu bojevi. Borba svakim danom postaje sve teža. Ja sam ti već u prošlom pismu pisao o srpskim partizanima. Sada su oni postali vrlo opasni i za naše tenkove. Kad prolazimo kroz šumovite krajeve mi pucamo iz svih mitraljeza. Međutim, ni to ne pomaže, jer oni su do sada zapalili već šest tenkova. Najveću opasnost osim partizana za nas predstavljaju žene i deca, koji imaju tesnu vezu s njima i koji ih obaveštavaju o našem kretanju.

Ipak posle svih ovih teškoća nadam se da će se jednom sve to svršiti, doći će dan kada ćemo se ponovo videti«.

Kod zarobljenih njemačkih vojnika i oficira u sovjetskoj kontraofanzivi kod Moskve u decembru 1941. nađeno je i nekoliko pisama iz kojih se vidi kako se mijenjalo raspoloženje od ulaska njemačkih trupa u Beograd do razbuktavanja narodnooslobodilačke borbe.

Tako esesovac Mitte piše Hermanu Širgu slijedeće:

»13. 4. oko 17 časova ušli smo u Beograd. Čudili smo se tačnosti pogađanja »luftvafe« i narodu koji pljačka, koji se brzo prilagođava. Molio sam popa da nam da blagoslov. On je to odbio što bi bio razlog za streljanje. Naš prvi posao u Beogradu sastojao se u tome da sakupimo zarobljenike, u stvari srpske vojnike. U tvrđavi je uspostavljen zarobljenički logor..., u kojem je delovao 36 časova. Tamo je doterano 20.000 zarobljenika, iako je bilo mesta samo za 5.000, a ostatak je ležao pod vedrim nebom. Nije bilo nikakvog snabdevanja, ni vode ni svetla, a pored toga u tvrđavi je bilo 6.000 konja. Naša straža se sastojala od 26 ljudi. Bilo je tamo uplakanih generala i uniformisanih žena. Neophodni red bio je uspostavljen uz pomoć streljanja. Očajanje zarobljenika bilo je, s jedne strane, razumljivo, jer glad i žeđ su loši drugovi, ali i jedno i drugo smo mi takođe poznavali. Došao je jedan kamion-cisterna u tvrđavu i tada smo morali pored njega postaviti stražu, jer su oni polokali svu hladnu vodu. U donjem delu tvrđave nalazi se zoološki vrt u kome su se divlje životinje međusobno poklale, a mi smo ih se oslobodili. Posle otprilike 36 časova u gradu je bio uspostavljen red, a zarobljenici će biti, pošto budu izdvojeni folksdojčeri, prebačeni u jedan blok kasarni izvan grada.«

Već jedno drugo pismo napisano u Beogradu 31. avgusta 1941. godine od njemačkog vojnika Herberta, svome rođaku Hajncu na istočnom frontu donosi i druge podatke. Navešću ga nešto opširnije:

»Dragi moj Hajnc,

... U kakvoj se ti jedinici nalaziš? Ipak je sve to veliko govno, da samo što pre prođe ova gužva. Gerhard sada leži u kasarni, ali verovatno ne još dugo. Njemu je prilično teško. Jadan on stalno psuje zbog ovog sranja koje sad ponovo vlada u kasarni... Ja sam sasvim dobro. Nalazimo se na tvrđavi u Beogradu. Stan je jedva podnošljiv, ima stenica i druge gamadi u velikom broju. Pogled sa ove visine je jedino što je ovde lepo. U nas se smenjuje dužnost jedne nedelje pre, a druge posle podne tako da je drugi deo dana slobodan. Tada ja uvek idem da se kupam na Savi. Takođe mnogo veslam, a poslednjih dana počeo sam se baviti i pecanjem. Vreme je (mesto nečitko) ali baš danas, u nedelju, kiša pada celi dan. Većinom biva nevreme, a onda je ubrzo opet lepo. Skoro sve Srпкиnje su lepe devojke, ali mnogo ne žele da znaju za nas. Na kupanju sam

upoznao jednu lepu devojk, koja dobro govori nemački, ali je prava Srpkinja, sportistkinja je, ima 17 godina.

Ovde su mnogi komunisti i Jevreji bili streljani, oni su izvršili napade i prepade. Čitave bande vuku se po brdima. Pet komunista je bilo ovde na najprometnijem trgu obešeno na tramvajskim stubovima. Srbi su narod koji ne dozvoljava da ga tlače. Momci su već podizali u vazduh mostove i železničke pruge. Naš boravak ovde, izgleda, takođe da neće sve u svemu dugo potrajati.

Kada se voziš tramvajem, uvek je gužva. Putnici vise kao pčele sa spoljne strane, kao i između prikolica na zadnjem delu i sa strane. U tramvaj se popne uvek dvostruko veći broj lica nego što je normalno. Prilikom bombardovanja uništeno je više od polovine tramvaja i skoro svi autobusi.

Da se uskoro i u zdravlju vidimo,

Herbert«

Njihov kolega iz Maribora piše 3. septembra 1941. godine između ostalog i ovo:

»U Jugoslaviji takođe nije sve u redu. Komunisti se vuku po šumama. Skoro svake nedelje oni ubijaju po nekog nemačkog vojnika ili neku Nemicu. Prošle nedelje u Mariboru je opet streljano 11 izazivača nereda. Ako se ovim ljudima kod nas ne sviđa, ne mogu da razumem zašto onda ne odu u Srbiju. Još će mnogo godina potrajati dok ponovo ne zavlada mir.«

Kako je vrijeme odmicalo pisma njemačkih vojnika davala su više podataka o borbama koje se sve više šire. U oborenom njemačkom avionu u Moskvi, kod poginulog člana posade Alberta Rajhgauera, nađeno je slijedeće pismo njegovog kolege pisano iz Srbije 12. oktobra 1941. godine:

Podnarednik (Obergefreiter) F. Cimerman (F. Zimmermann), Vojna pošta br. 4. 31808 st., L.G.P. Wien, Vojniku Albertu Rajhgaueru (Reichgauer), Vojna pošta broj 11916.

»...dakle, sada je već 7 nedelja otkako sam otišao iz Graca. Stigao sam na takozvani front. Nalazimo se u Srbiji i borimo se protiv ustanika. Ovde se vodi pravi gerilski rat. Ova jadra braća bore se, doduše, samo noću. Svake noći leži po nekoliko od nas sa prerezanim grlom na ulici. Ali naše »štuke« baš moćno prečišćavaju. No, uskoro će i ovde opet zavladati mir...

Trebalo je takođe da i ja idem u U.L.K. Kaufbeuren. Ali to je sprečio rat u Srbiji... Kada smo prekjuče bili zauzeti oko naših mašina, stigla su 2 Ju iz Afrike i tu sam sreo dvojicu iz Rajhenaua

(Reichenau). Sada ovde ipak želim i moram da završim pošto naša kola treba da krenu.«

Takođe su interesantna pisma koja su dobijali njemački volksdojčeri koji su se borili na istočnom frontu, kao i pripadnici Pavelićeve pukovnije koja je doživjela sudbinu čitave armije feldmarsala fon Paulusa kod Staljingrada. Veoma su ilustrativna slijedeća dva pisma pisana avgusta 1942. godine.

Kod ubijenog Kosingera, rodom iz Rume, nađeno je pismo, koje mu je napisao otac Petar Kosinger 12. avgusta. U pismu stari Kosinger piše sinu, između ostalog, slijedeće:

»Kod nas je vršidba već gotova. Uspeli smo da ovršimo svega jedan deo požnjevene pšenice jer se drugi deo nalazi u šumi. Nju će po svoj verovatnosti ovršiti partizani, jer se mi plašimo da idemo tamo. Kod nas u Rumi ovih dana ubijaju po 50—70 Srba. Vlasti oduzimaju čitavu ovogodišnju žetvu. Na dušu ostavljaju svega 120 kila za čitavu godinu«.

Drugo pismo je jednog bogatog seljaka iz Srema, upućeno sinu, koji služi u ustaškoj pukovniji. Otac piše sinu, između ostalog, slijedeće:

»Dragi sine. Ti ne možeš da prestaviš šta se ovde radi. Ovde je gore nego u Bosni. Prošle nedelje partizani su zaustavili autobus Griše Pincera na putu između Dobrinca i Peća, skinuli sve putnike, zatim izvršili pretres. Putnicima su naredili da zapale autobus i zatim su ih pustili da odu u grad. Vlasnika automobila i još četvoricu oficira oni su streljali. Osim toga partizani su kod Jarčina blizu Rume, skinuli šine sa železničke pruge i u 6 uveče zaustavili putnički voz. Svima putnicima i civilima i vojnicima naredili su da siđu. Vojnicima su oduzeli oružje i ratnu opremu i pustili ih da odu peške u Rumu. Ubili su samo dva vojnika, dok je nekoliko drugih ranjeno. Ubijeni vojnici su bili članovi železničke policije. Putnike su sve oslobodili i pustili da se vrate kućama. Što se tiče vršalica, njih su partizani spalili ni sam ne znam koliko. U mnogim selima oni uopšte ne daju da se vrše žito, čak ni da se prodaje ili izvozi«.

Kako je vrijeme odmicalo pisma njemačkih vojnika iz Jugoslavije bila su sve mračnija. Za mnoge je jugoslovensko ratište bilo teže i strašnije nego istočni front, da ne govorim o zapadnom. O tome svjedoči i slijedeći odlomak iz pisma Franca Pisdorfera, napisanog krajem maja 1943. godine.

»Ti želiš da doznaš — kako se ja osećam ovde. Kada smo putovali za Jugoslaviju, mnogo nas je govorilo: hvala bogu samo kad nas nisu poslali u Rusiju. Koliko je tek bilo naše iznenađenje kada

smo videli da nas i ovde na svakom koraku vreba smrt. Naš voz je prešao staru jugoslovensku granicu 6. januara, a već noću između 6. i 7. u blizini Zagreba naleteo je na minu i prevrnuo se. Ja i sam ne znam kako sam ostao neozleđen, jer je takvih kao što sam ja vrlo malo. 37 naših drugova poginulo je pod razvalinama vagona, dok je broj ranjenika bio mnogo veći.

Eto tako nas je dočekala ova zemlja divljih šuma, visokih planina i mnogobrojnih partizana za koje niko ne zna koliko ih ima i gde se sutra mogu pojaviti.

Prošlo je pet meseci od kako se ja nalazim u Jugoslaviji, ali to su meseci neprekidnih bojeva sa neprijateljem koji ne zna za strah.

Naš komšija Jozef i Arnold Köpstein su poginuli prilikom bojeva u Bosni u martu ove godine...«.

Objavljivanje ovih pisama preko »Slobodne Jugoslavije« dopunjavala je predstava o veličini borbe, doprinosila da istina o oslobođilačkom ratu prokrči put. To su ujedno bila autentična svjedočanstva neprijatelja, koja nikakva pa ni zlonamjerna propaganda nije mogla da pobije.

Poznato je da su u toku rata Hitlerov i Musolinijev režim sproveli direktivu da se o borbama u Jugoslaviji ne piše, a ukoliko se i pominje, da se govori o narodnooslobodilačkom pokretu kao o bandama, razbojnicima i sličnim epitetima. Takav stav sila osovine bio je razumljiv sa njihovog gledišta. Bojali su se otvorenog priznavanja činjenica da je ustankom u Jugoslaviji stvoren novi front u pozadini fašističkih armija. Takvo priznanje djelovalo bi ohrabrujuće na ostale evropske porobljene narode, a za Njemačku, Italiju i njihove saveznike značilo bi unošenje demoralizacije.

Pa ipak pažljivijim praćenjem njemačke i italijanske štampe i radio-emisija, u početku rijetko, kasnije sve češće sam se susretao sa tekstovima koji su se doticali borbi u našoj zemlji, uključujući unošenje podataka u zvanične ratne izvještaje, samo je prva počela italijanska vrhovna komanda. Razumljivo je da sam i te neprijateljske podatke koristio u propagandne svrhe.

Evo nekoliko podataka prema sačuvanim nepotpunim zabilješkama.

Već početkom novembra 1941. godine u jednom ratnom izvještaju vrhovne komande italijanske armije pominju se gubici italijanske vojske na Balkanu u toku oktobra 1941. godine. Iako je cifra od 179 ubijenih i 228 ranjenih vojnika i oficira bila više nego smiješna, to je bilo zvanično priznanje fašističke Italije da se na Bal-

kanu vode ratne operacije, što je bilo od velikog ne samo moralno-političkog i propagandnog, već i vojnog značaja. Mjeseci su prolazili, a podaci o poginulim, ranjenim i nestalim su rasli. Tako je u italijanskom ratnom izvještaju od 14. aprila 1942. godine naveden podatak o gubicima u toku marta od oko 1000 mrtvih, ranjenih i nestalih. U ratnom izvještaju za mart 1943. godine ta je cifra povećana na 1800. Međutim, pojedini članci koji su se s vremena na vrijeme potkradali u italijanskoj štampi govorili su o daleko većim okršajima i osjetnim gubicima. U italijanskim radio-emisijama najčešće se govorilo o pojedinim područjima u kojima se vode borbe. Tako je rimski radio petog jula 1942. godine govorio o borbama sa slovenačkim partizanskim odredima, pri čemu su se zaobilazili nazivi mjesta. U ovoj emisiji govorilo se o borbama »na obroncima Alpi«. U isto vrijeme neki Nikotero u »Popolo d'Italija« pisao je žučnim riječima o »odgovornosti Slovenaca«, prijetio je čitavom slovenačkom narodu jer tobože »nije znao da cijeni povlašćeni položaj koji mu je velikodušno dala Italija«. Nepunu godinu dana kasnije isti taj list u jednom podužem članku priznaje da su italijanske okupacione trupe pretrpjele u toku zime velike gubitke i da jedinice Narodnooslobodilačke vojske onemogućavaju saobraćaj. »U ratu protiv partizana« — piše Popolo d'Italija — »čuvanje željezničkih pruga ničim se ne odlikuje od odbrane položaja na frontu. Težak je to život« — jadikuje autor i nastavlja: »Stalno, i danju i noću treba da budemo spremni da odbijamo napade partizanskih odreda. Ponekad krupni partizanski odredi vrše napade na utvrđene položaje duž željezničkih pruga. Često ti napadi izazivaju prekid saobraćaja i naše jedinice ostaju odsječene od svojih baza za snabdijevanje, a ponekad bivaju potpuno opkoljene«. Tih istih dana vojni komentator rimskog radija govoreći o položaju na Balkanu rekao je, između ostalog, i slijedeće: »Iako se Balkan ne može smatrati ratištem u klasičnom smislu riječi, ipak se tamo u toku posljednje dvije godine vode neprekidno borbe. To je podmukli rat«. Komentator je ilustrvao to jednim primjerom kada su 100 italijanskih vojnika, koji su čuvali željezničku stanicu — »jedne strašne noći napadnuti sa svih strana od velikih partizanskih snaga. Partizani su savladali Italijane, zauzeli stanicu, a italijanske vojnike, koji su ostali u životu odveli sa sobom u šumu«.

Njemačka zvanična propaganda je takođe bila primorana da sve češće govori o borbama u Jugoslaviji. Već u novembru 1941. godine Valter Gruber u »Donau Zeitung-u« priznaje da su partizani u Srbiji natjerali njemačke jedinice na odstupanje. Početkom novembra 1941. godine izašao je u »Frankfurter Zeitung-u« članak u

kome se ističe da se Srbi ne mogu da pomire s porazom, da se »poslije naše kampanje na Istoku u Srbiji pojačala antihitlerovska propaganda« i da Srbi vjeruju u pobjedu Sovjetske armije. Autor članka se naročito okomio na srpske intelektualce. U junu 1942. godine njemačka vrhovna komanda je zvanično priznala da »već više od godinu dana naše trupe vode rat protiv razbojničkih bandi u Jugoslaviji«. Kasnije se u zvaničnim izvještajima njemačke vrhovne komande pojavljuju šturi i izvitopereni podaci o borbama u Jugoslaviji. Povodom jednog takvog izvještaja koji je vrhovna komanda njemačke armije objavila tridesetog marta 1943. godine o borbama u Bosni i Hercegovini, sutradan sam napisao i objavio slijedeći komentar:

»Izvještaj je kratak, ali onome ko poznaje njemačku propagandu on veoma mnogo govori.

Prije svega taj izvještaj pred čitavim svijetom potvrđuje da je Jugoslavija ratište na kome su okupatorske divizije prinuđene da vode žestoke bojeve.

Taj izvještaj je u isto vrijeme priznanje naših neprijatelja da se protiv okupatora bori jaka, dobro izvježbana vojska.

U izvještaju se dalje priznaje da i pored žestokih bojeva okupatorima nije pošlo za rukom da unište naše jedinice.

Na kraju, kao dopuna vojnom izvještaju DNB³ javlja da je naša Narodnooslobodilačka vojska tobože izgubila samo mrtvih 13.000 boraca. Mislimo da nije potrebno da ubjeđujemo naše slušaoce da je ta cifra o našim gubicima čista izmišljotina. Objavljujući tako veliku cifru o našim gubicima fašisti sami sebi skaču u usta, jer će i Nijemci koji još vjeruju lažima Gebelsove propagande reći »pa nijesu te komunističke bande koje se bore protiv okupatora u Jugoslaviji, već je to čitava armija, i ne samo armija — to je čitav narod«.

U jednom drugom njemačkom saopštenju priznaje se da su bojevi veoma žestoki i da Hitlerove trupe »nailaze na žestoki otpor partizana u svakom selu, u svakom klancu i na svakoj planinskoj uzvišici«. U maju 1943. godine Hitlerov general-major Šule pisao je u »Berliner Gajtung-u« da je »borba u Jugoslaviji veoma naporna, jer se partizani pojavljuju iznenada, tamo gdje ih niko ne očekuje«. General Šulc iznosi u članku mišljenje da se za Jugoslaviju moraju pripremiti najbolje njemačke jedinice.

---

³ Radi se o zvaničnoj njemačkoj telegrafskoj agenciji »Deutsche Nachrichten Biro«.

Njemačkoj propagandi, iako je bila glajhšaltovana i strogo cenzurirana, često su i nehotice promicala priznanja o snazi Narodno-oslobodilačke vojske i o njenom osloncu na najšire narodne slojeve. Tako sam u berlinskom časopisu »Das Rajh« u oktobarskom broju 1943. godine u članku »Stanje na Balkanu« našao i slijedeći veoma interesantan detalj:

»Poslije kratkotrajnih bojeva njemački grenadiri tenkovskih trupa prodrli su u jedno malo selo naseljeno Slovencima. Pri ulazu u selo podignut je trijumfalni slavluk iskričen hrastovim lišćem. Izgledalo je da je slavluk bio podignut u čast dolaska Nijemaca. Međutim, iz natpisa napisanog na slovenačkom jeziku, vidjelo se da je slavluk podignut u čast partizanskog vođe Tita».

Razumije se da sam ovakve detalje obilato koristio u radio-emisijama i člancima koje sam u toku rata objavljivao u većem broju listova i časopisa — u Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi, u zemljama Latinske Amerike, u Sovjetskom Savezu, u Švedskoj.

Pod pritiskom činjenica, jedna za drugom svjetske agencije, radio-stanice i veliki listovi počeli su da objavljuju sve više i sve potpunije podatke o borbama u Jugoslaviji. Niz poznatih listova posvetilo je i specijalne komentare o izdaji Draže Mihailovića.

Evo nekoliko najkarakterističnijih.

Engleski novinar Kemings pisao je u »Njus Kroniklu«: »Sada već priznaju, pri čemu i neki najvatrenije pristalice Mihailovića da je Mihailović napravio ugovor sa Italijanima na osnovu koga ga oni snabdijevaju oružjem i municijom. Kao protivusluga Mihailović je dužan ni manje ni više nego da pomaže Italijanima u borbi protiv partizana, koji su pravi i dodajemo veoma uspješni neprijatelji fašističkih okupatora. Mihailović mrzi demokratiju i lijeve snage od kojih je uglavnom sastavljena partizanska armija. Prema svemu izgleda da je njegov cilj da pripremi teren za uspostavljanje poslije rata diktatorskog režima pod njegovim ličnim vođstvom«.

Drugi engleski list »Njus Stejtmens end nejšen« 6. februara 1943. godine sa nedoumicom postavio je slijedeće pitanje jugoslovenskoj vladi u Londonu:

»Na osnovu kakvih smo skrupula ukrasili grudi generala Mihailovića mnogobrojnim medaljama i ostavili bez ikakve pažnje ulogu Hrvata i naročito aktivnost, isti list je priznao da je italijanska okupaciona armija na čelu sa generalima Ambrozijem i Roatom, naoružala Mihailovićeve četnike i da su Mihailovićeви oficiri živjeli

i djelovali između ostalog i u Mostaru, gdje su, kao što je poznato, pored Italijana djelovali i ustaše i njemačke fašističke jedinice, uključujući i jedinice SS divizije »Princ Eugen«.

Istoga dana, kada su moskovski radio i štampa javno napali Dražu Mihailovića — 1. septembra 1943. godine u Obrenovcu je Nedićev oblasni načelnik Lukić pohvalio Dražu zbog toga što je okrenuo leđa Londonu.

Međutim, krah mita u inostranstvu o Draži Mihailoviću vremenski se poklopio sa njegovim potpunim vojničkim porazom u zemlji. To je bio i glavni uzrok povlačenja onih koji su u toku dvije godine uporno i svim sredstvima ispredali o njemu najbeskrupuloznije laži, koje poznaje istorija i hronika drugog svjetskog rata.

»Borba« je povodom trogodišnjice rada »Slobodne Jugoslavije« 17. novembra 1944. godine pisala da je »ona do izvjesne mjere postala i ozbiljna pomoćna snaga u organizovanju oslobodilačke borbe«.

Mnogi slušaoci su u toku emisija slušali i pojedine poruke, čiji smisao nijesu znali, ali su naslućivali o čemu se radi. Te su se poruke češće ponavljale ili u toku jedne emisije ili u više emisija. Navešću samo neke iz proljeća 1943. godine:

»Pera treba da nastavi djelatnost po starom«.

»Drug Slobodan Sremčić, Paja i Kolja zdravo su stigli u Vrhovni štab. Drug Žarko neka nastavi izvršavanje planiranih zadataka«.

»Iz Sandžaka je otišao za Beograd student »Čira« koji se do nedavno nalazio u Sandžačkoj brigadi i bio je otkriven kao agent Gestapoa. Upozoravamo sve rodoljube da se čuvaju ovog bandita«.

»Volođa sa pionirima i grupa glumaca moraju odmah doći k nama«. (Emitovano 21. VII 1943.)

Poznat je slučaj zavaravanja neprijatelja u bici za ranjenike na Neretvi. »Slobodna Jugoslavija« je poslije dizanja u vazduh mosta na Neretvi objavila slijedeću poruku druga Tita.

»Komandantu Druge grupe Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Sektor: Konjic — Mostar.

Mi vas slušamo već dva dana, ali vaša stanica ne odgovara. Radite ponovo na istim talasima, dok ne uspostavimo vezu. Ja sam se srećno probio na sjever od planine Bitovnje« Tito.

Pošto je i neprijateljska prislušna služba hvatala i analizirala sve emisije »Slobodne Jugoslavije« nema sumnje da je i ovu poruku analizirala, što je uticalo na koncentraciju neprijateljskih trupa, prema naznačenom pravcu probijanja.

Početak aprila 1943. godine objavljena je u dva navrata uspjela reportaža o Pavelićevim avijatičarima, sa konkretnim podacima o njihovim zločinima. Dvadesetog aprila 1943. godine dobili smo iz Zagreba informaciju da je kapetan Segedi Vinkler, koji je također pomenut u tim emisijama, vratio komandantu Vladu Kremu dokumente sa propratnom ceduljicom na kojoj je napisao da »neka se on njima koristi«. Zatim se uputio na Mirogoj, gdje je izvršio samoubojstvo. Ostavio je pismo u kome podvlači da »žigosani čovjek ne može da živi«.

»Slobodnu Jugoslaviju« je bilo lako prepoznati ne samo po glasu spikera, već i po slijedećem tekstu koji se ponavljao svakog dana poslije čitanja ratnog izvještaja Vrhovnog štaba. Taj tekst je glasio:

»Dragi slušaoci,

Širite svuda i na svakom mestu izvještaje Vrhovnog štaba o junачkoj borbi Narodnooslobodilačke vojske. Rodoljubi širom zemlje stupajte smelo u Narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede. Oružajte se i čistite gradove i sela od okupatora i izdajnika našeg naroda«.

Prodor istine o Narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji postavio je na dnevni red i sudbinu emigrantske kraljevske vlade i sudbinu samog kralja, kao i priznanja Nacionalnog komiteta, izabranog na Drugom zasijedanju AVNOJ-a u Jajcu.

Svjestan da će oko vlade i vlasti da se lome koplja, pripremio sam već početkom 1944. godine jedan članak u kome se zahtijevalo kidanje odnosa sa emigrantskom vladom i priznanje od strane sovjetske vlade Nacionalnog komiteta.

Da će to biti predmet nove bitke dalo se naslutiti po činjenici da su za dvije odluke AVNOJ-a, za odluku o lišavanju prava tzv. zakonite vlade Kraljevine Jugoslavije i za odluku o zabrani povratka u zemlju kralja Petra II — kompetentni sovjetski organi dozvolili da se objave preko »Slobodne Jugoslavije« tek 23. decembra 1943. godine, skoro mjesec dana poslije donošenja tih odluka na Drugom zasijedanju AVNOJ-a u Jajcu.

U međuvremenu prilikom posjete predsjednika Čehoslovačke Republike Beneša Moskvi, imao sam sa njim razgovor na prijemu u ambasadi, ukoliko se ne varam 14. decembra 1943. godine. Po svemu se vidjelo da je susret organizovao čehoslovački ambasador Zdenjek Filinger, a glavno interesovanje Beneša ticalo se pomenute dvije odluke. Beneš je zagovarao da budemo oprezni sa tim odlukama i pokušao je — istina u rukavicama — da brani kraljevsku vla-

du. Objasnio sam da je ona potpuno prokockala sav autoritet i da bi u interesu razvoja prijateljstva između Jugoslavije i Čehoslovačke bilo poželjno da vodeći faktori Čehoslovačke uspostave što šire veze sa Novom Jugoslavijom i drugom Titom.

Članak koji sam napisao u vezi sa pitanjem kraljevske vlade i priznanjem nacionalnog komiteta dugo je čekao. U članku sam iznio rezultate trogodišnje borbe u Jugoslaviji i rezultate bankrotstva kraljevske vlade, koja je sebe potpuno raskrinkala i izgubila svako pravo da govori u ime naroda.

U članku sam dalje isticao da su svi rezultati borbe naroda Jugoslavije za protekle tri godine postignuti ne samo mimo emigrantske jugoslovenske »vlade«, već i uprkos pokušaja te vlade da spriječiti širenje oslobodilačke borbe i »više od toga, čak u otvorenoj oružanoj borbi protiv agenata te »vlade« u zemlji, koji su sebe stavili na raspolaganje hitlerovskim okupatorima i njihovim slugama« i dalje: »Danas više ni za koga nije tajna da se emigrantska jugoslovenska vlada skotrljala niz put izdajničke politike prema svome narodu«. U sastav te »vlade« već treću godinu nalazi se izdajnik »Draž Mihailović, koji se na čelu svojih četničkih bandi bori na strani hitlerovskih okupatora, protiv jugoslovenskih naroda. Preko Mihailovića, emigrantska vlada se povezala s onima koje su hitlerovci postavili u Jugoslaviji i s njemačko-fašističkim okupatorskim trupama«.

Navodeći niz činjenica koje ilustruju izdaju jugoslovenske emigrantske vlade naveo sam i podatak da je »tobožnja vlada u Kairu objavila 30. decembra 1943. godine saopštenje da su Nijemci preoteli od partizana sva glavna naselja i da su osnovne snage maršala Tita razbijene i da je već smiješno govoriti o nekakvoj navodno Oslobodilačkoj armiji u Jugoslaviji. Ona je nestala. Nju su Nijemci uništili.«

Dva dana poslije ovog saopštenja emigrantske vlade u Kairu ZNB (Njemački informacioni biro) predao je saopštenje da je njemačka vojska zauzela sve osnovne tačke oslonca jugoslovenskih partizana i da je armija »maršala Tita uglavnom uništena«.

Vlada u Kairu je tvrdila da je Narodnooslobodilačka armija nestala. »Nju su Nijemci uništili«. Nijemci su bili skromniji. Oni su tvrdili »da je Armija maršala Tita uglavnom uništena«.

Konstatovao sam »da je već vrijeme da sovjetska vlada i vlade drugih ujedinjenih nacija prekine diplomatske odnose s bankrotskom grupom jugoslovenskih činovnika i policajaca u Kairu, koji

ne predstavljaju nikoga osim samisebe«... i da je »već vrijeme da se prizna Privremena vlada, koju je formirao narod i, sudeći prema nespornim podacima, uživa podršku ogromne većine Jugoslovena«.

Pošto sam s Manuilskim usaglasio predlog o korisnosti da se takav članak pojavi, vršio sam na njega pritisak, interesujući se neprekidno za sudbinu članka. Prvo sam morao pristati da se članak skрати, zatim da se objavi u obliku pisma redakciji časopisa »Rad i radnička klasa«. Kada je članak već bio složen došao je novi predlog da članak ne potpisujem ja, već da se nađe neko poznatije ime iz sovjetskog javnog života. Kao razlog navedeno je da bi se moglo tumačiti da Jugosloveni vrše pritisak na sovjetsku vladu da prizna Nacionalni komitet.

Prihvatio sam i taj predlog, jer mi je glavni cilj bio da se pitanje priznanja Privremene vlade javno pokrene.

Članak je sa potpisom poznatog sovjetskog akademika Đeržavina ugledao svjetlost dana 15. aprila 1944. godine. Tri dana prije toga bila je stigla prva vojna misija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Moskvu. Ja sam bio sklon da puštanje tog članka povežem s dolaskom vojne misije.

Međutim, u slijedećem broju časopisa »Rat i radnička klasa« nastupio je preokret. Štampano je pismo redakcije E. Karovina, pod naslovom: »K pitanju odnosa prema jugoslovenskoj emigrantskoj vladi«. U pismu je kritikovan »stav Đeržavina«. Đeržavin sav uzbuđen javio mi se telefonom s pitanjem šta da radi, jer članak nije bio ni pročitao. Umirivao sam ga i ovlastio da može da kaže da sam ja autor članka.

Posavjetovao sam se s Manuilskim šta dalje. Preporučio je da se na tome stane. Odgovor je sačinjen u sovjetskom ministarstvu inostranih dijela. Pismo sa potpisom Đeržavina promaklo je jer ga u MID-u nijesu pažljivije pročitali. Izgledao im je čak uvredljiv pasus koji je počinjao: »Nije li već vrijeme priznati Privremenu vladu«...

Prva primjedba Korovina ticala se konstatacije o povremenoj izolovanosti emigrantske vlade od naroda Jugoslavije. Autor dopisa ukazuje da su i druge emigrantske vlade izolovane i navodi primjer poljske emigrantske vlade.

Autor dalje ukazuje na jednu činjenicu »koju akademik Đeržavin nije uzeo u obzir«. Preporučujući sovjetskoj vladi da prekine odnose s jugoslovenskom emigrantskom vladom »Mi ne možemo a da se ne interesujemo kako se prema tome pitanju odnose naši saveznici — piše Korovin i dalje. Smatram da pitanje koje je pokre-

nuo akademik Deržavin teško može da riješi jedan saveznik. Smatram da u tom važnom pitanju ne može a da se ne računa sa stanovištem drugih saveznika, koji vode zajedničku borbu protiv opšteg neprijatelja».

Ovo obrazloženje je bilo veoma ranjivo, jer se odmah nametalo pitanje — zar Sovjetski Savez mora da vodi računa i o najneprihvatljivijim stavovima saveznika, a da vlada Britanije i SAD ne moraju da vode računa o stavu vlade Sovjetskog Saveza?

Nastupao je nov period borbe u kome se reakcionarne snage ulagale velike napore da od stare Jugoslavije sačuvaju sve što se moglo sačuvati. Vrijeme je pokazalo da je revolucija naroda i narodnosti Jugoslavije bila tako temeljita da nije trpjela nikakve ostatke starog režima.